

SZABÓ ERZSÉBET

Ikerföldek, episztemikus világok, szövegvilágok:

a referencia kauzális-történelmi elméletének narratológiai vonatkozásai

Az alábbiakban a *fikcionálisnak tekintett* narratív szöveg, azon belül is az *irodalminak tekintett* narratív szöveg (a továbbiakban: a narratív irodalmi szöveg)¹ jelentéséről lesz szó. Azt vizsgálom, hogy kiterjeszhető-e a *kauzális-történelmi referenciaelméletként* számontartott referenciaelmélet érvénye a fikcionalitás területére, s ha igen, akkor milyen következményekkel jár ez a kiterjesztés a narratív irodalmi szövegek értelmezésére nézve. Hipotézisem az, hogy a kauzális-történelmi referenciaelmélet a kétdimenziós szemantika egyes meglátásainak felhasználásával és a jelentés "Frege-Russell-féle" leíró elméletének kényszerű integrálásával egységes magyarázó rendszert kínál e szövegek értelmezéséhez.

A dolgozat két részre tagolódik. Az elsőben a tulajdonnevek és a természeti fajtanevek referenciájának a kérdése kapcsán kidolgozott kauzális-történelmi referenciaelmélet két klasszikus koncepcióját tárgyalom. Az elmélet alapváltozatát a legegyszerűbb eset, a tulajdonnevek referenciájának a tárgyalásán keresztül Saul A. Kripke gondolatmenetét követve mutatom be. A referenciaelmélet kiterjesztését Hilary Putnamnak a természeti fajtanevek extenzójával kapcsolatos vizsgálódásai alapján tekintem át. A fejtegetések során mindkét esetben kitérek arra, hogy az elmélet adott változata milyen megoldást kínál a fikcionalitás, pontosabban a fikcionális tulajdonnevek (Kripke) és – implicit módon – a *fikcionálisnak tekintett narratív irodalmi szövegek* (Putnam) értelmezésének a problémájára. A dolgozat második részében Putnam értelmezésével foglalkozom.

Lássuk tehát először a referencia kauzális-történelmi elméletének két klasszikus változatát. Elsőként, mint azt már említettem, az elmélet Kripke által kidolgozott alapváltozatát, majd Putnam-féle kiterjesztését tárgyalom. A tárgyalás során nem térek ki az elmélet egyéb változataira.² Nem vizsgálom az elmélettel szemben felhozott

¹ A fikcionalitás és az irodalmiság *pragmatikai* felfogásának vonatkozásában vö. Bernáth 1978, Ronen 1994, Scheffel 1997.

² A kérdéssel jó áttekintést nyújt Schwartz 1977 – a kötet David Kaplan, Alvin Plantinga, Keith Donnellan, stb. tanulmányai mellett egy átfogó bibliográfiát is tartalmaz –, valamint Braun 2003.

klasszikus ellenvetéseket sem,³ mivel hatékonyságuk az általam tárgyalt két szerző álláspontjával szemben elenyésző: Kripke, alapvonalakban kidolgozott koncepciója további finomításának szükségességére utalva, maga is megfogalmazta őket,⁴ Putnam álláspontjával szemben pedig tarthatatlanok.

1. A referencia kauzális-történeti elmélete

1.1 Az elmélet alapváltozata: Saul A. Kripke és a tulajdonnevek. "Nixon" és "Sherlock Holmes"

A kauzális-történeti referenciaelméletként számon tartott referenciaelmélet hozzátétőlegesen kidolgozása az amerikai filozófus és logikus Saul A. Kripke nevéhez köthető. Kripke 1970-ben a Princeton University-n tartott és a *Naming and Necessity* című művében összegyűjtött előadásaiiban⁵ többek között egy, az azonosság kérdésköréhez, pontosabban *a világokon és idősíkokon át érvényes azonosság* kérdésköréhez tartozó jelentéselméleti kérdést vizsgál: vajon van-e különbség "A Hajnalcsillag azonos az Alkonycsillaggal" és a "Nixon az az ember, aki megnyerte a választásokat" típusú azonosság-állítások között?⁶ Érvényes-e ez utóbbi világokon és idősíkokon át? Más szóval, helyes-e a jelentés Fregének és Russelnek tulajdonított leíró elmélete,⁷ amely szerint a nevek értelmét olyan határozott leírásokkal adhatjuk meg, amelyeket a név jelölete kielégít? Vajon meghatározza-e az értelem a jelöletet?

Kripke azt állítja, hogy a két azonosítás különbözik, hiszen – így az intuitív érvelés – "bár az előfordulhatott volna, hogy 1970-ben olyan valaki az USA elnöke, aki különbözik az 1970-es amerikai elnöktől (lehetett volna például Humphrey az elnök), Nixonon kívül senki más nem lehetne Nixon"⁸, a Hajnalcsillagon kívül semmi más nem lehetne a Hajnalcsillag, az Alkonycsillagon kívül pedig semmi más nem lehetne az

³ Vö. pl. Evans 1973, Chisholm 1979, Devitt 1981, Wilson 1982, Sterelny 1983.

⁴ Kripke többször is hangsúlyozza, hogy célja nem egy, a nevek leíró elméletét felváltó új elmélet részletes kidolgozása; nézeteit csupán főbb vonalakban vázolja.

⁵ Kripke 1972/1981. Magyar fordításban mindeztidáig csak részletek jelentek meg. Vö. Kripke 1997. (A továbbiakban a tanulmány magyarul még nem publikált részeire saját fordításom alapján hivatkozok – Sz.E.)

⁶ Az angol eredetiben a két tulajdonnevet, illetőleg a tulajdonnevet és a határozott leírást a "be" ("lenni") ige egyes szám 3. személyű alakja kapcsolja össze. Mivel a magyar nyelvben a névszói állítmányhoz nem járul ige, a probléma, amelyet itt Kripke tárgyal, az angolban és a magyarban grammatikailag eltér, logikailag azonban megegyezik.

⁷ Jóllehet az értelmezés körül vita van, én itt Kripke interpretációját követem.

⁸ Kripke 1997: 417.

Alkonycsillag. Vagyis míg a határozott leírások referenciája "a világ egyes lehetséges állapotaiban"⁹, vagy a különböző idősíkokban *eltérhet* a valóstól¹⁰, addig a tulajdonnevek *merev jelölők*, azaz minden lehetséges világban (és idősíkokban¹¹) ugyanazt az objektumot jelölik ki – feltéve persze, hogy az ott létezik. Kripke ugyanis azt nem követeli meg, hogy az objektumok minden lehetséges világban létezzenek is. Szemantikája megengedi az individuumok (objektumok) leltárának változását a különböző definíciós tartományok között. Visszatérve azonban az azonosság problémaköréhez: a szerző előadásaiban arra a következtetésre jut tehát, hogy a két azonosítás jelentésének, – az igazságfeltételeken alapuló jelentésméletekkel szólva: igazságértékének – a különbségét a jelölők merevségének a tétele magyarázza. A mondatok jelentése eltérő, hiszen míg a tulajdonnevek azonosságát állító, és a valós világra igaz kijelentések a jelölés merevsége miatt valamennyi lehetséges világban is igazak, addig a tulajdonneveket és leírásokat azonosító mondatok esetében ez nem szükségképpen van így. A leíró kijelentések modális kontextusokban másként viselkednek. E meglátás konzekvenciáit végiggondolva a szerző egy, a (metafizikai) *szükségyszerűség* és az (episztemológiai) *a prioritás* – Kantnál még összetartozó – fogalmihoz kapcsolódó felismerést is körvonalaz: egy tulajdonneveket azonosító, "a=b" típusú, valamennyi lehetséges világban igaz kijelentés *szükségyszerű*, mindazonáltal nemcsak a priori tudható, hanem empirikus, *a posteriori* megismerhető igazságot is kifejezhet. A Nixon-típusú azonosítások ellenben általában *a posteriori kontingensek*. De hogyan kapcsolódik mindehhez a kauzalitás?

A fentiekben láttuk, hogy az egyedi létezők világokon keresztül érvényes azonosításának problémája Kripke szerint azért nem okoz problémát, mert meggyőződése szerint a név referáló funkciója független a nyelvhasználóknak a dolgokra vonatkozó tudásától: az egyedi dolgok azonosítása nem alapvető tulajdonságaik (Frege, Russell), vagy releváns tulajdonságaik egy nyálábja (Searle), illetve családja (Wittgenstein)¹² alapján történik, hanem azért, hogy képesek vagyunk

⁹ Kripke e művében a "tényellenetes" / "kontrafaktuális helyzet" (a magyar fordításban helytelenül: "tényellenes helyzet"), vagy "a világ egy lehetséges módja" / állapota / "története" terminusok bevezetését javasolja a "lehetséges világ" terminus helyett, amely szerinte félrevezető és zavartkeltő lehet. A fogalomhasználatról lásd Huoranszki 2001: 133-167.

¹⁰ Kripke érve arra a megfigyelésre támaszkodik, hogy "bármilyen F jelentést feltételezzünk is egy a névről, 'a lehet, hogy nem F' igaz." Vö. Read 2001: 137. Kripke természetesen nem zárja ki azt sem, hogy léteznek merev leírások is.

¹¹ Kripke a neveknek ezt a tulajdonságát később "a nevek temporális merevségének" nevezi. Vö. pl. Kripke 1979.

¹² Vö. Frege 1969, Russel 1956, Searle 1971, Wittgenstein 1953.

rájuk mereven utalni. De vajon miért és hogyan? Kripke azt állítja, hogy a referálás képessége egy, a nyelvhasználók közötti *kauzális / kommunikációs / történeti láncolat*¹³ fennmaradásától függ, amely a mindenkori aktuális nyelvhasználótól a név bevezetőjéig vezet. A név bevezetője az, aki egy kezdeti esemény, egyfajta "keresztelés" során (initial baptism) az *osztentív úton* meghatározott, vagy a *leírással* kijelölt (stipulated)¹⁴ objektumhoz *kauzálisan*¹⁵ egy nevet kapcsol. Ezzel rögzíti a név eredeti referenciáját, és egyben meghatározza a névadásnál jelenlévők nyelvhasználatát. A név használatának az elsajátítása a továbbiakban is egy *kauzális folyamat* során történik, ahol is a név és az objektum kapcsolata a névadásnál jelenlévő és a jelen nem lévő, majd a korábbi és a későbbi nyelvhasználók közötti *kauzális / kommunikációs / történeti interakciók* során rögzül és hagyományozódik: minden egyes aktuális jelhasználó *szándéka* az, hogy nevet helyesen, vagyis ugyanazzal a referenciával használja, mint az, akitől a nevet hallotta, és mint valamennyi, a láncolatban *előtte lévő tag*. Kripke – Strawson bírálva¹⁶ – azt is megjegyzi, hogy a beszélőnek, ahhoz, hogy helyesen referáljon, azt sem kell feltétlenül tudnia, hogy a nevet kitől hallotta, mivel a referencia meghatározásánál nem a beszélő véleménye szerinti láncolat és referencia (későbbi írásaiban Kripke ez utóbbit "speaker's reference"-nek, azaz a beszélő vélekedése szerinti referenciának nevezi), hanem a név használói között *ténylegesen fennálló kauzális, kommunikációs, vagy történeti láncolat* (a későbbiekben: szemantikai referencia) a mérvadó.¹⁷ A nevek merev, referenciális használatát tehát nem az intenzió (valamely a nevekkel társítható leírás, vagy "Sinn") ismerete és nem is a beszélő vélekedései, hanem a nyelvhasználók közötti *tényleges kauzális / kommunikációs / történeti (nem-episztemikus) láncolat* teszi lehetővé. E láncolat biztosítja, hogy az aktuális beszélő a nevet végső soron úgy használja, mint az, aki azt a *valós világban eredetileg bevezette*, és azok, akik az elnevezéskor jelen voltak.

De vajon mi a helyzet a fikcionális tulajdonnevekkel? Kripke a *Naming and Necessity* első kiadásában (1972) nem beszélt erről a kérdésről; a problémát csak egy, a tanulmány 1980-as új kiadásához írt kiegészítő részben tárgyalja – ott is mindössze két

¹³ Kripke distinkció nélkül használja a megjelöléseket.

¹⁴ Kripke szerint u.i. a leírás, bár nem része a név jelentésének, kijelölheti a referenst. Ez az álláspont annyiban tér el a leíró elméletektől, hogy Kripkénél a leírás, miután betöltötte ezt a feladatot, többé nem játszik szerepet a név referenciájának meghatározásában.

¹⁵ A név egyedüli oka a rámutatással, vagy leírással kijelölt objektum.

¹⁶ Strawson volt az első, aki a referálás képességét a nyelvhasználók közötti kauzális láncolattól tette függővé. Vö. Strawson 1959: 181.

¹⁷ Kripke 1977. Kripke itt többek között arra hoz példát, hogy a kommunikáció akkor is sikeres, ha a beszélők egyformán rosszul vélekednek – mondjuk többen azt gondolják, hogy a "Jones" név használatával Smith-re referálnak.

oldalán. E rövidség oka részben az, hogy a szerző itt csupán a *Semantical Considerations on Modal Logic* című¹⁸, a modális szemantika alapjait lefektető írásának a fikcionális nevek kapcsán megfogalmazott téziseit korrigálja előadásainak szellemében. Ezekben az előadásokban, és az új kiadáshoz írt előszavában Kripke a lehetséges világokkal kapcsolatos *mérsékelt realizmus*¹⁹ egy válfaja mellett érvel. A mérsékelt realisták szerint a lehetséges világok módok; totális, azaz maximálisan specifikált módjai annak, ahogyan a világ lehetett volna. Nem alkotnak konkrét valóságokat, nem bolygók és nem távoli országok, amelyeket hatalmas távcsövek segítségével fürkészhetünk, hanem absztrakt entitások, amelyeket világunk természeti és logikai törvényszerűségeinek és szabályszerűségeinek megfelelően létrehozunk.²⁰ Mivel a lehetőségesség ezekben az elméletekben mindig a világ egy *aktuálisan* fennálló állapota vonatkozásában meghatározott, a lehetséges (az aktuálisnak tekintett tényekkel ellentétes, azaz kontrafaktuális) világok a szó egy bizonyos értelmében az aktuálisnak tekintett világ részeit alkotják.²¹ Visszatérve azonban a kiinduló problémánkhoz: Kripke a *Naming and Necessity* második kiadásakor (1980) jön rá arra, hogy a *Semantical Considerations*-ben a fikcionális nevek kapcsán megfogalmazott tétele, miszerint "[Sherlock] Holmes nem létezik, de más körülmények között létezhetett volna"²² tarthatatlan. Ez könnyen belátható, hiszen azt mondani, hogy valamely w_1 világ egy tőle eltérő w vonatkozásában lehetséges, nemcsak a mérsékelt realizmuson, hanem a lehetséges világok legtöbb filozófiai koncepcióján belül ugyanazt jelenti: azt, hogy valamennyi w -ben fennálló szituáció lehetséges w_1 -ben is.²³ Vagyis ha Holmes más körülmények között létezhetett volna, akkor létezik. Ha pedig Holmes egyszerre létezik, és nem létezik, az ellentmondás.²⁴ A függelékben Kripke kénytelen tehát felülbírálni korábbi kijelentését, hangsúlyozza azonban, hogy e nyilvánvaló paradoxon ellenére is helyesnek gondolja tanulmányának azt az intuíción alapuló tételét, miszerint az individuumok listája az egyes világokban változhat, vagyis lehetségesnek tartja, hogy egyes lehetséges világokban hiányozhatnak olyan individuumok, amelyek a valós

¹⁸ Kripke 1963.

¹⁹ Ezt az álláspontot képviseli például Stalnaker, Plantinga és Huoranszki is, vö. Stalnaker 1976, Plantinga 1976, Huoranszki 2001.

²⁰ Kripke 1997: 423.

²¹ Kripke ezért is tartja félrevezetőnek a "lehetséges világ" terminust, lásd 9. lábjegyzet.

²² Kripke 1963: 65.

²³ Kripke 1963: 64: "If H_1 and H_2 are two worlds, $H_1 R H_2$ means intuitively that H_2 is 'possible relative to' H_1 ; i.e., that every proposition *true* in H_2 is *possible* in H_1 ." (Kiemelés a szerzőtől.)

²⁴ Kripke érvelése eltér az enyémtől: ő a nemlétezők kapcsán felállított két tézisének a fikcionális tulajdonnevekre való kiterjesztésével bizonyítja korábbi állítása tarthatatlanságát.

világban léteznek, illetve felléphetnek olyanok, amelyek a valós világból hiányoznak. E kijelentést igaznak tételezve Kripke ezt követően a fikcionális tulajdonnevek kapcsán két új tézist fogalmaz meg. Az első egy *episztemológiai* tézis, amely kimondja, hogy a leíró elmélet a fikcionális tulajdonnevekre vonatkoztatva sem működik: a fikcionális tulajdonnevek referenciája sem azonosítható – kontingens tulajdonságokat rögzítő – határozott leírások alapján. A második egy *metafizikai* tézis, amely az elsőből, valamint Kripkének a világookról alkotott felfogásából következik, és azt mondja ki, hogy abban az esetben, ha egy fikcionális tulajdonnév által jelölt entitás az aktuális világban nem létezik, akkor a név "igazi" referenciája egyáltalán nem azonosítható. Hiszen mi alapján is dönthetnénk el például, hogy több, eltérő tulajdonságokkal bíró, valós és fiktív jelentkező közül ki az igazi Sherlock Holmes: az olvasó csak ugyanahhoz a névhez kapcsolt egyenértékű leírások közül választhatna, amelyek, lévén kontingens tulajdonságokat rögzítenek, nem elégségesek ahhoz, hogy a név referenciáját meghatározzák. Még csak azt sem tudhatnánk – így Kripke –, hogy a különböző leírások egyazon individuum, vagy több hasonló individuum leírásai-e.²⁵ De akkor mi alapján tekinthetjük a fikcionális neveket mégis merev jelölőknek? Bevezetésükre hol és hogyan kerül sor? Igaz lehet-e egy kijelentés, ha olyan kifejezést is tartalmaz, amely aktuálisan nem létező, ismeretlen individuumot jelöl? És egyáltalán: hogyan állapíthatjuk meg, hogy egy terminus létezőre, vagy valamilyen nemlétezőre vonatkozik?²⁶ Kérdések, amelyekről Kripke lehetséges világookról alkotott felfogása nem ad, és paradoxon nélkül, mint láttuk, nem is tud számot adni.

Összefoglalásképpen elmondható tehát, hogy Kripke szerint a valós és a fikcionális tulajdonnevek intenzió nélküli merev jelölők – referenciális használatukat, szemantikai referenciájuk változatlanságát egy a nyelvhasználók közötti, a bevezetéstől az aktuális használatig vezető kauzális / kommunikációs / történeti láncolat biztosítja. Láttuk azonban, hogy ez az elgondolás a fikcionális nevek kapcsán Kripke számára is feloldhatatlan ellentmondáshoz vezet, hiszen olyan lehetséges-de-nem-valós entitások feltételezését követeli meg, amelyeket a lehetséges világookról mint kontrafaktuálisokról alkotott felfogás eleve kizár.

Mint ismeretes, Kripke az eredményeit a természeti fajtákat jelölő szavak – azaz a biológiai faj- és anyagnevek (mint pl. tigris és arany), a természeti jelenségeket jelölő terminusok (mint pl. hő, vagy hang) és az ezeknek megfelelő melléknevek (pl. forró,

²⁵ Kripke 1981: 157f.

²⁶ Ezt a kérdést Fehér Márta is felveti, vö. Fehér 2000: 99.

hangos)²⁷ – esetére is kiterjeszhetőnek tekintette. Véleménye szerint azok a tulajdonnevekhez *hasonló* szemantikai tulajdonságokkal rendelkeznek, vagyis referenciáikat modális környezetben is ugyanazokra az – osztrénív úton, vagy leírással kijelölt, majd a beszélők közötti kauzális / kommunikációs / történeti láncolatok által átörökített – homogén *környezeti (aktuális világbeli) mintákra* vonatkozóan határozzák meg.²⁸ Hogy a kauzális-történeti referenciaelmélet kiterjesztését mégsem az ő gondolatmenete, hanem Hilary Putnam felfogása alapján mutatom be, annak – a két szerző álláspontjának hasonlósága mellett – két oka van. Az egyik az, hogy Kripke az elmélet általa javasolt kiterjesztéséről csak *hozzávetőleges* képet festett: sem a *Naming and Necessity* lapjain, sem későbbi írásiban nem határozta meg pontosan, hogy a természeti fajtanevek szemantikai viselkedése miben hasonlít és miben tér el a tulajdonnevektől.²⁹ A másik ok az, hogy Putnam az elmélet hatókörével kapcsolatban több tekintetben is Kripkétől eltérő és gondolatmenetünkhez szorosabban kapcsolódó álláspontot képvisel. Úgy gondolja, hogy a természeti fajtanevek szemantikai viselkedése nem különbözik a nem természeti fajtákra utaló egyéb kifejezések viselkedésétől. Az elmélet a természetes nyelv szinte minden kifejezésére, sőt, a mienktől eltérő modális térben működő logikai-szemantikai rendszerekre is kiterjeszhető. Meglátásom szerint Putnam ezekkel a megfontolásokkal olyan irányba bővíti a kauzális-történeti referenciaelméletet, amely a narratív irodalmi szövegek leírása szempontjából is érdekes. Konceptiójának továbbgondolása alkalmas arra, hogy a lehetséges világok kripkeianus (mérsékelt realista) elméletén belül a fikcionális nevek kapcsán felmerülő ellentmondásokat feloldja.

1.2. Az elmélet kiterjesztése: Hilary Putnam, a természeti fajtanevek és más hozzá hasonló indexikus kifejezések. "H₂O" és "XYZ"

Putnam a referencia kauzális-történeti elméletének kiterjesztését Kripkével szinte egyidőben, de tőle függetlenül a *The meaning of "meaning"* című, a jelentés "Chomsky-Fodor-féle" mentalista magyarázatai ellen és a nyelvi *externalizmus* mellett érvelő írásában az egy természetes nyelvhez tartozó természeti fajtanevek, azaz – az ő

²⁷ Kripke 1981: 134.

²⁸ Kripke 1981: 136.

²⁹ A *Naming and Necessity* befejezetlen szemantikai programjáról vö. Soames 2002: 241-263.

meghatározásában – a természeti szubsztanciákat és a biológiai fajtákat jelölő kifejezések jelentése kapcsán fogalmazza meg.³⁰ Kripkéhez hasonlóan ő is azt állítja, hogy a természeti fajtanevek a tulajdonnevekhez hasonló merev jelölők, vagy miként ő fogalmaz *indexikusok*: extenzióik nem mentális reprezentációk és nem leírások által, hanem környezeti (aktuális világbeli) mintákra vonatkozóan meghatározottak. Mit jelent mindez?

Putnam tanulmányában abból indul ki, hogy a természeti fajtákat jelölő szavak, mint pl. "víz", "citrom", vagy "tigris" jelentése kétféle módon adható meg: osztenzív úton – például "ez [a folyadék] víz"; "ez [a gyümölcs] citrom"; "ez [az állat] tigris" – vagy leírással. A leírás általában egy, vagy több szintaktikai és / vagy szemantikai klasszifikációs jegyből (pl. "főnév", "elvont" / "állat", "növény"), valamint a fajta sztereotipikus – pontosabban az adott nyelvi közösségen belül sztereotipikusnak számító – példányának szabványosított leírásából áll. Putnam a lehetséges világok mérsékelt realista fogalmát felhasználva amellet érvel, hogy a jelentés megadásának mindkét módja voltaképpen ugyanazt a funkciót tölti be: egy a nyelvhasználó fizikai, vagy társadalmi környezetében (az aktuális világban) föllelhető *paradigmatikus példány* kijelölésével megadja a fajtához tartozás (fajtaazonosság) kritériumát, majd a fajtanev extenzióját az aktuális világban és valamennyi lehetséges világban az *'ugyanolyan fajta, mint ez a mintapéldány'* relációhoz rögzíti. Vagyis a továbbiakban az a dolog, amely nem ugyanolyan, mint ez a környezeti minta, a nyelvhasználó idiolektusában nem tartozik a fajtanev extenziójához.

Mi következik mindebből a referálás sikerére nézve? Putnam elképzelése szerint a referálás sikere a természeti fajtanevek esetében attól függ, hogy *a nyelvhasználó közösség birtokában van-e a fenti viszony helyes megítéléséhez szükséges tudásnak*. Putnam ugyanis úgy gondolja, hogy a fajtanevek alkalmazásához szükséges tudás csak a *kollektív testületként elgondolt* nyelvhasználó közösségben van jelen, amely azt a tagjai között a munkamegosztáshoz hasonlóan megosztja. A nyelvhasználók többségének a természeti fajtákra vonatkozó tudása nem megy túl a fajta néhány "fontos felszíni tulajdonságának" az ismeretén.³¹ Ők a mintához való hasonlatosságot a lehetséges világokban is *kontingens felszíni tulajdonságjegyek* összehasonlítása alapján ítélik meg. A nyelvhasználók tudós / szakértő körei ellenben a fajta rejtett

³⁰ Putnam elméletét 1967-68-ban a Harvardon tartott előadásaiban dolgozta ki, majd Putnam 1973-ban és Putnam 1975-ben publikálta. A továbbiakban valamennyi fordítás tőlem S.Z.E.

³¹ Putnam 1975: 232, 238-240.

mélystruktúráját – a természeti anyagok kémiai összetételét és a biológiai fajok genetikai kódját – is ismerik. Ők a mintához való hasonlóságot modális környezetben is tudományos kutatás révén felfedezett *szükségszerű mélyszerkezeti tulajdonságok* összehasonlítása alapján döntenek el.³² Putnam szerint a nyelvhasználók az esetek többségében felszíni tulajdonságjegyek egybevetése alapján is képesek helyesen dönteni arról, hogy kimondhatnak-e egy természeti fajtanevet valamire, vagy sem.³³ Azokban az esetekben pedig, amikor tudásuk hiányosságai miatt egyes fajtanevek jelentése és kimondhatósága vonatkozásában bizonytalanok, akkor e szavak használatakor a szakértők szóhasználatára támaszkodnak és a szavak kimondásával a nyelvi munkamegosztás úján³⁴ – például a nyelvhasználók közötti kauzális-történeti láncolatok segítségével³⁵ – a szó szakértők által ismert extenziójára referálnak. Putnam hangsúlyozza azonban, hogy a fajtához tartozás relációjának illetéknéppeni megítélése nem minden esetben megbízható: a felszíni tulajdonságok kontingenciája már a mi világunkon belül is megmutatkozik, egy új elmélet, vagy módszer fényében pedig időnként a mélystruktúráként elfogadott struktúra szükségszerűsége is tévesnek bizonyul. A tulajdonnevekhez hasonlóan a természeti fajtaneveknél is előfordulhat tehát, hogy egy természeti fajtanevnek a *nyelvi közösség tudása alapján meghatározott extenziója* eltér a fajtanev *valós extenziójától*, vagyis a mintareferenciához valóban hasonló dolgok osztályától.³⁶ Egy beszélő természeti fajtanevet tartalmazó kijelentései ezért csak akkor fejeznek ki igazságot, ha az a dolog, amelyre a fajtanevet kimondja, valóban ugyanolyan, mint a név bevezetésekor rögzített környezeti minta.³⁷

³² A mélystruktúra hiánya, vagy eljelentéktelenedése esetén a fajtához tartozás szükségszerű kritériumának szerepét valamely felszíni tulajdonság veszi át. Putnam 1975: 241.

³³ Ennek oka az, hogy a természetes fajták felszíni tulajdonságait mélyszerkezetük összetartja. Vö. Putnam 1971.

³⁴ A *nyelvi munkamegosztás univerzalizásáról szóló hipotézis* Kelemen megfogalmazásában így hangzik: "Minden nyelvi közösségen belül érvényesül a nyelvi munkamegosztás, mivel minden nyelvben vannak olyan terminusok, melyek alkalmazási kritériumait csak a beszélők egy része ismeri, s melyeket a közösség többi tagja csak az ilyen beszélőkkel való kooperáció következtében tud használni." Kelemen 2002: 53f.

³⁵ Ennél fogva Putnam elméletével szemben nem vethető fel a referenciáról rögzítés kauzális-történeti elméleteivel szemben leggyakrabban felhozott ellenvetés, miszerint a referenciát rögzítő láncolat meglehetősen bonyolult, és nem minden esetben kauzális (vö. pl. Evans 1973, Dewitt 1981). Putnam maga sem állít mást.

³⁶ Könnyen belátható, hogy Putnam fenti állítása kis változtatással megfeleltethető Kripke azon kijelentésének, hogy egy tulajdonnévnek a beszélők vélekedése szerinti referenciája eltérhet a név szemantikai referenciájától.

³⁷ Kripkéhez hasonlóan Putnam is megjegyzi, hogy egy nyelvhasználó közösség tagjai akkor is képesek használni egy fajtanevet, ha egyforma módon tévednek a név extenziója tekintetében. Vö. 17. lábjegyzet.

Putnam elméletét egy egyszerű gondolatkísérlettel szemlélteti.³⁸ Tegyük fel, mondja, hogy valahol a világegyetemben létezik bolygónk egy hasonmása, az "Ikerföld", amely a Földtől mindössze annyiban különbözik, hogy ott a "víz" szóval jelölt folyadék nem H₂O, hanem egy sok összetevőből álló, bonyolult szerkezetű vegyület, amelynek a képletét az egyszerűség kedvéért XYZ-nek rövidítjük. Tegyük fel továbbá, hogy mint mindennek és mindenkinek, úgy minden földi lakosnak is megvan a maga ikerföldi hasonmása ("Doppelgängere"): a hasonmásoknak ugyanolyan az elméje, mint a földieknek, ugyanolyan társadalomban élnek, mint a földiek, egy részük ugyanúgy magyarul, angolul, franciául, németül stb. beszél, mint a földiek egy része, és így tovább. Ha mármost egy földi expedíció egyszer eljutna az Ikerföldre, és, ezzel párhuzamosan, egy ikerföldi a Földre, akkor azt kellene mondanunk, hogy a "víz" szó másra vonatkozik, ha a földi Oszkár₁, és másra, ha az ő ikerföldi hasonmása Oszkár₂³⁹ szájából hangzik el, még akkor is, ha Oszkár₁ és Oszkár₂ vízről alkotott mentális reprezentációi, és a víz általuk ismert leírásai is megegyeznek. Oszkár₁ ugyanis ikerföldi látogatásakor is mereven a földi mintára, azaz a H₂O-ra, Oszkár₂ pedig a Földön is az ikerföldi mintára, vagyis az XYZ-re referál. És ezen az sem változtatna, ha a látogatás nem a jövőben történe, hanem már a daltoni kémia kifejlesztése előtt, mondjuk 1750-ben megtörtént volna. A két kifejezés referenciája, következésképpen jelentése is, már akkor más lett volna. A jelentés (intenzió) ugyanis, így Putnam konklúziója, részben a szemantikai extenzió által meghatározott, egészen pontosan: *a kifejezések szemantikai extenziójának, valamint beszélők szerinti (a közösség kompetenciáját tükröző) "extenziójának" a segítségével értelmezhető.*⁴⁰

Gondolatmenete lezárásaképpen Putnam megismétli az *Is Semantics possible?* című írásának egy intuíción alapuló *hipotézisét* és tézise kiterjeszhetősége mellett érvel.⁴¹ Nemcsak a természeti fajtanevek jelentése tartalmaz indexikus összetevőt, és nemcsak a természeti fajtanevek extenziója társadalmilag meghatározott, mondja. A legtöbb szó indexikus, és szinte minden szó használata a nyelvhasználók strukturált együttműködésén alapul. Indexikus a főnevek többsége, így például a "ceruza", a

³⁸ A gondolatkísérlet bemutatásánál Putnam egy későbbi önértelmezését követem. Vö. Putnam 1988: 66-71.

³⁹ Természetesen mindkettőjüket egyszerűen Oszkárnak hívják, ahogy a távoli bolygót is csak mi nevezzük Ikerföldnek, ott Föld a neve.

⁴⁰ A szavak jelentése a *szintaktikai és a szemantikai klasszifikációs jegyek, a sztereotípiák*, valamint az *extenzió* megadásával írható fel, vizsgálata így egyrészt a pszicholingvisztika, másrészt a szociolingvisztika körébe tartozik. Putnam 1975: 268-271.

⁴¹ Vö. Putnam: 1971: 113.

"szék", vagy a "palack", indexikusak az úgynevezett "egy-kritérium-meghatározottságú" igék és melléknévek⁴², mint például, a "növekedni", meg a "piros", és – mint láttuk –, indexikusak a tulajdonnevek, mint amilyen az "Oszkár" is; használatukkor azt feltételezzük, hogy az általuk jelölt objektumok olyanok, mint egy a környezetünkben fellelhető szokványos Ceruza, Szék, és Palack, olyan színűek, mint a környezetünk által meghatározott Piros-színminta, úgy viselkednek, mint Növekszik-paradigmánk, és – az indexikusság speciális eseteként – azonosak az eredetileg elkeresztelt személyekkel.⁴³ Ami a jelentés társadalmi meghatározottságát illeti: Putnam nem határozza meg pontosan a nyelvi munkamegosztás hatálya alá tartozó szavak körét, de hangsúlyozza, hogy azoknak a szavaknak a száma, amelyek nem tartoznak a nyelvi munkamegosztás hatálya alá, nagyon alacsony. A társadalmi munkamegosztás növekedésével és a tudomány fejlődésével ez a szám is folyamatosan csökken.

Összegezve az eddig elmondottakat: Putnam azt állítja tehát, hogy a természetes nyelvekhez tartozó szavak többsége indexikus. Elgondolása szerint egy hétköznapi nyelvhasználó e szavakat bevezetésükkor egy a saját környezete által szolgáltatott mintareferenciával társítja – egy az adott nyelvi közösségre jellemző paradigmával, amelyhez való külső hasonlatosság alapján az esetek nagy részében világa modális környezetében is el tudja dönteni, hogy egy entitás a mintareferenciával azonos név alá sorolható-e, vagy pedig nem. A hétköznapi nyelvhasználó tehát nincs mindig tisztában a szavak helyes használatának pontos ismérveivel. Csak a szavak hétköznapi, paradigmikus használatát ismeri, kétséges esetekben pedig a nyelvi munkamegosztás útján, például a nyelvhasználók kauzális-történeti láncolatán keresztül, a szakértők által a fajta mélystruktúrájának ismeretében megállapított extenzióra referál – helyesen, a szavak szemantikai extenziójával megegyezően, vagy helytelenül, azaz attól eltérően.

De vajon hogyan jár el az elmélet a fikcionális nevek kapcsán? Noha Putnam a kérdést nem tárgyalja, úgy vélem, hogy gondolatkísérlete a fikcionálisnak tekintett narratív szövegek – így közvetve a fikcionális nevek – tekintetében is tanulságos. Amennyiben ugyanis a fikcionalitást és az irodalmiságot kiinduló feltevésünknek megfelelően pragmatikai kritériumok alapján határozzuk meg, akkor Putnam gondolatkísérletét – vagy mint helyenként maga is fogalmaz "science-fiction történetét", "Ikerföld-fikcióját" – minden további nélkül *irodalmi történetként is értelmezhetjük.*

⁴² A szöveg alapján úgy tűnik, hogy a kifejezéssel Putnam olyan szavakra utal, amelyeknek a referenciáját egy világos kritérium rögzíti.

⁴³ E hipotézis helyességét azóta – Putnamra való hivatkozás nélkül – többen is igazolták vö. például Soames 2002, Braun 2003.

Mondhatjuk, hogy a történet ("fabula", "histoire"⁴⁴) négy, az űrexpedíció cselekménysémáját realizáló "egyszerű eseménysor"⁴⁵ összekapcsolásával jön létre, amelyek közül kettő egy-egy jövőbeni eseményről, egy földi űrhajó ikerföldi, és egy ikerföldi űrhajó földi látogatásáról, kettő pedig ezekkel megegyező, csak pár száz évvel korábbi expedíciókról szól. Mondhatjuk továbbá, hogy mindegyik eseménysort ugyanaz az "elbeszélő" közvetíti az olvasó felé, és mindegyik eseménysor középpontjában ugyanannak az "ez a folyadék víz" kijelentésnek a főszereplő – Oszkár – általi megtétele és az elbeszélő általi értékelése áll, stb. Érdemes tehát alaposabban is szemügyre vennünk, hogy mi az az Ikerföld, és hogy milyen módszert ajánl Putnam az ikerföldiek kijelentéseinek a vizsgálatára.

Az hamar feltűnik, hogy Putnam sem a fenti gondolat kísérletben szereplő XYZ-Ikerföldet, sem a későbbi frásaiban megalkotott egyéb Ikerföldeket – az Ikerföldet, ahol a citrom szilikon alapú, ahol a Szíriuszról távirányított robot-macsák élnek, vagy ahol a ceruzák organikusak, stb.⁴⁶ – nem nevezi lehetséges világnak. Ennek az oka nyilvánvaló – és maradjunk továbbra is a fenti példánál: mivel Putnam szerint a "víz" szó a víz-kritérium indexikussága (merevsége) miatt az aktuálisnak tekintett világból elérhető összes lehetséges világban ugyanazt az objektumot jelöli ki, nem tekinthető lehetséges világnak az, ahol ez nem így van.⁴⁷ De ha ez a világ nem az aktuálisnak tekintett tényleges világból elérhető, *elágazások* révén létrejövő lehetséges világ, akkor vajon micsoda? Putnam nem ad választ a kérdésre, megadja azonban a válaszadáshoz szükséges lényegi információt: hogy könnyedén el tudunk képzelni olyan világokat, ahol a tényleges világ szükségszerű igazságai nem érvényesek, annak – mondja Kripkére hivatkozva, – a szükségszerűség és a lehetőség fogalmaiban rejlő kétértelműség az oka, vagyis az, hogy a *szükségszerűség és a lehetőség metafizikai és episztemikus fogalmai különböznek egymástól*.⁴⁸ Putnam nem foglalkozik e kijelentés

⁴⁴ Az elbeszélő szöveg "cselekmény" és "cselekménymondás" aspektusainak elkülönítését az irodalomelméleti hagyomány Tomasevszkij nevével hozza összefüggésbe ("fabula" / "szűszé"). Az aspektusok ma leginkább elfogadott Genette-féle megnevezése "histoire" / "récit", "narration" (magyarul: "történet" / "elbeszélés", "narráció") Tomasevszkij terminusainak francia fordításából (Todorov: "histoire" / "discours") származtatható. Vö. Tomasevszkij 1925/1985, Todorov 1966, Genette 1972.

⁴⁵ "Minimal story", vö. Prince 1973.

⁴⁶ Putnam 1988. A Putnam 1981-ben a fa nélküli planetáról, és a tartályban lebegő agyagról szóló eseteket ismerjük meg stb.

⁴⁷ Putnam 1975: 233. "Once we have discovered that water (in the actual world) is H₂O, nothing counts as a possible world in which water isn't H₂O." (Kiemelés a szerzőtől.) A természeti törvények / világunk szükségszerű igazságai tehát Putnam szerint azt kötik ki, hogy világunkból mely világok elérhetők, és melyek nem.

⁴⁸ Putnam 1975: 233. Vö. Kripke 1981: 142.

következményeivel, ami azonban számára érdektelen, gondolatmenetünk szempontjából lényeges, hiszen e következmények egyike egyben válasz is fenti kérdésünkre: az XYZ-Ikerföld olyan a természetes nyelv által létrehozott absztrakt entitás, amely megfogalmazásának időpontjában nem metafizikai, hanem *episztemikus lehetőséget jelenít meg*; a gondolatkísérlet lényegében abban áll, hogy a szerző ezt az absztrakt entitást jelentésfelfogásából adódóan transzformálja, és önálló egzisztenciával, valamint önálló modális struktúrával bír, vagyis – Ronen egyik kifejezésével: a ténylegessel "párhuzamos" téridőben létező⁴⁹, – metafizikailag lehetséges világgént is tétélezi. Ebben a konkrét, és a beszélői számára *aktuális* világban aztán Putnam szerint a kifejezések extenziója ugyanúgy adható meg, ahogyan a mi aktuális világunkban. Hogy miért? Azért, mert a referencia kauzális-történeti elmélete – és csak ez az előfeltevés lehet Putnam meggyőződésének alapja – a mienktől eltérő modális térben működő logikai-szemantikai rendszerekre is kiterjeszhető.

Mi következik mármost mindezekből kiinduló problémánkra, a fikcionalitás kérdéskörére nézve? Ha elfogadjuk a fenti gondolatmenetet, akkor azt kell mondanunk, hogy a fikcionálisnak tekintett narratív irodalmi szövegek által leírt világok – a továbbiakban: *irodalmi szövegvilágok*, vagy röviden *szövegvilágok* – az Ikerföldekhez hasonló, azaz metafizikailag is lehetségesnek tétélezett, világunkkal (és annak verzióival) párhuzamos episztemikusan lehetséges világok.⁵⁰ Az Ikerföldeken beszélt lkernyelvekhez hasonlóan a szövegvilágokban beszélt nyelvek is világunk természetes nyelveihez nagyon hasonló, ám attól függetlenül létező nyelvek – a továbbiakban *szövegnyelvek* –, amelyek saját történelemmel és saját szemantikával bírnak és referenciális stabilitást mutatnak. Vagyis minden tulajdonnevük minden belőlük elérhető lehetséges világban mereven ugyanarra a bevezetésükkor rögzített objektumra, egyéb kifejezéseik nagy része pedig a bevezetésükkor meghatározott mintareferenciához hasonlatos dolgok halmazára utal. Nem helyes tehát, ha az értelmező a szövegnyelv kifejezéseit Oszkár₁ – azaz *Kripke* – pozíciójából, a szövegvilágot *tényellenítésnek* tétélezve értékeli. Az értelmező akkor jár el helyesen, ha Putnamhez hasonlóan gondolkodik, és a kifejezések jelentését a szövegvilágot *aktuálisnak* tekintve, az aktuálisnak tekintett szövegvilág tényei alapján határozza meg. Mit jelent azonban mindez? Hogyan zajlik egy ilyen gondolatkísérletszerű interpretáció? Mit tesz az értelmező, amikor gondolatban útrakel, azaz: mit tesz akkor,

⁴⁹ Vö. Ronen 1994: 8f.

⁵⁰ Más alapokon, de ehhez nagyon hasonló feltételezéssel él Ruth Ronen. Vö. Ronen 1994: 1-143.

amikor a szöveget a szövegvilágot aktuálisnak elgondolva magyarázza? Putnam ezzel a kérdéssel, az értelmezés módszerének a kérdésével, nem foglalkozik; azt későbbi írásaiban sem veti fel.

A válaszról meglátásom szerint mégsem kell lemondanunk. A tények jelentésmeghatározó szerepének a kérdése ugyanis a nyolcvanas évek közepén, a *kétdimenziós modális szemantika* körvonalazódásával újra a szemantikai és a nyelvfilozófiai érdeklődés középpontjába került. Davies & Humberstone, Evans, Kaplan és Stalnaker⁵¹, a kétdimenziós szemantika keretelméletének a kidolgozói ekkoriban – anélkül, hogy a kapcsolatot ők, vagy mások felismerték volna – újra kirajolták az Ikerföld-példák által implikált értelmezési pozíciókat: szinte egybehangzóan érveltek amellett, hogy a kifejezések jelentése egy lehetséges világ viszonylatában kétféle módon, a világot aktuálisnak és tényellentétesnek tekintve is meghatározható. E gondolat értelmezésére, így a minket érdeklő kérdés – miként kaphatnak a kifejezések "aktuális" jelentéseket – megválaszolására a 2D-szemantika keretelméletének a megfogalmazása óta többféle elképzelés is született. Közük egy olyan, az elmélet szempontjából is alapvető koncepció – a kétdimenziós szemantika *episztemikus* értelmezése –, amely a tények aktuálisaként és tényellentétesként való felfogását, valamint a kifejezések e világok viszonylatában történő értékelését Putnam-értelmezésünkhöz hasonlóan, Putnam Ikerföld-példáival összeegyeztethető módon képzelet el.

2. A kétdimenziós szemantika episztemikus értelmezése

David Chalmers a *The Foundations of Two-Dimensional Semantics*, és a *The Components of Content*⁵² című, a kétdimenziós szemantika *episztemikus értelmezésének egyfajta alapváltozatát* leíró tanulmányaiban a keretelmélet alapgondolatából indul ki: a nyelvi kifejezések jelentését a tények függvényében két hipotézist követve, a tényeket (a világot) aktuálisnak, illetve tényellentétesnek elgondolva is meghatározhatjuk. Chalmers szerint ez az elképzelés a lehetőségekről való gondolkodás két módját tükrözi. Az első esetben a világot egy *D* maximálisan specifikált, a priori nem cáfolható és

⁵¹ Davies & Humberstone 1980, Evans 1979, Kaplan 1989a and 1989b, Stalnaker 1979.

⁵² Mivel az elmélet terminológiája és jelölésrendszere jelenleg sem egységes, a továbbiakban a Chalmers által ezekben a tanulmányokban bevezetett szóhasználatot és jelöléseket követtem. (Valamennyi fordítástőlem, SZE.)

koherens deskripciónak – Chalmers szóhasználatával egy D kanonikus deskripciónak – megfelelően megvalósult lehetőségként gondoljuk el. A másodikban pedig azt posztuláljuk, hogy a világ olyan lehetőséget fejez ki, amilyenné a valós aktuális világ válhatott volna, ha az nem jelenlegi, maximálisan specifikált leírásnak (D_r), hanem egy abból levezethető (szubjungálható) $D_{r,l}$ maximális kanonikus deskripciónak megfelelően alakul. Mivel a világ karakterét mindkét esetben a leírás adja, ezért Chalmers az első esetben *metafizikailag is lehetségesnek tételezett episztemikus lehetőséget megvalósító világokról*, vagy – a leírásnak egy hétköznapi, vagy egy a nyelvi közösség kompetenciáját képviselő szakértő 'vélekedőtől'⁵³ (centrumtól) való függősége miatt – *központosított világokról* (v), a másodikban pedig központ nélküli, *metafizikailag lehetséges világokról* (w_l) beszél. Visszatérve azonban az alapgondolathoz: könnyen belátható, hogy a tényekről alkotott hipotéziseink függvényében a nyelvi kifejezésekhez két különböző intenzió, egy *episztemikus* és egy *modális intenzió*, Chalmers értelmezésében egy *elsődleges* és egy *másodlagos jelentésdimenzió* is rendelhető. Egy tetszőleges nyelvi kifejezés elsődleges, vagy episztemikus jelentéséhez úgy férhetünk hozzá, hogy megnézzük, hogy miképp is függ egy kifejezés aktuális referenciája az aktuálisnak tekintett világtól. Ha a kifejezés jelentésének másodlagos dimenziójához akarunk eljutni, akkor meg azt vizsgáljuk, hogy hogyan függ a kifejezés tényellentétes referenciája a tényellentétes világ valós aktuális világtól. Tekintve, hogy a függőség az első esetben az episztemikus intenzió, a másodikban pedig a kifejezés merevnek tekintett elsődleges intenziója, az meg a valós aktuális világ által meghatározott, Chalmers a jelentésnek az első, episztemikus típusát *Frege értelem (Sinn) fogalmához hasonló intenzió*nak, a másodikat pedig *Kripke merev jelölő fogalmára visszavezethető intenzió*nak is nevezi.

Nyilvánvaló, hogy ezen értelmezés szerint a kijelentések értékelése is kétféleképpen történhet. Ha egy kijelentés igazságértékét elsődlegesen, azaz egy aktuálisnak tekintett v világ viszonylatában kívánjuk meghatározni, akkor Chalmers szerint Ramsey kondicionálisokat magyarázó tesztje alapján kell eljárunk. Azt kell gondolnunk, hogy ha v aktuálisságában való hitünk – azaz az a hit, hogy a v világ D -nek megfelelően fennáll – elkötelez minket egy a világ centrumában lévő beszélő által kimondott tetszőleges S mondatpéldányban való hit mellett, akkor S igaz. Egy tényellentétesnek tekintett w_l világban elhangzó S mondatot meg akkor kell igazként

⁵³ A központ megítélésében Chalmers álláspontja ingadozik. Chalmers 2002a-ban az első, 2002c-ben pedig a második értelmezés mellett érvel.

elfogadnunk, ha S összhangban áll a w_1 értelmezési környezetében lévő tényekkel. Mindezeket úgy is megfogalmazhatnánk, hogy míg az elsődleges intenzió az igazság koherencia elméletének elfogadását teszi szükségessé – a mondatpéldányokat az teszi igazgá, vagy hamissá, hogy azok a világ leírásába koherensen beilleszthetőek-e, vagy sem – addig a másodlagos dimenzió az értelmezőt az igazság korrespondencia-elmélete mellett kötelezi el: a mondatok az alapján igazak, vagy hamisak, hogy a D_1 leírásnak megfelelően fennálltak volna-e, vagy pedig nem.

Chalmers hangsúlyozza, hogy a kifejezések *teljes* jelentését csak kétdimenziós elemzéssel adhatjuk meg: a modális és az episztemikus intenzió *egyidejűleg és egyformán* jellemzi a nyelvi kifejezéseket, még akkor is, ha a jelentés e két válfaja külön-külön is vizsgálható, és külön-külön is felhasználható: a nyelvészet céljaira például nyilvánvalóan a jelentés másodlagos dimenziójának, a kognitív tudományok céljaira pedig az elsődleges dimenzióának a tanulmányozása a hasznosabb.⁵⁴

De mit mond mindez eredeti kérdésfeltevésünk, a kifejezések szövegvilágok viszonylatában történő értelmezése vonatkozásában? Az talán részletes elemzés nélkül is belátható, hogy amikor Chalmers megalkotta a kétdimenziós szemantika episztemikus értelmezését, akkor – anélkül, hogy felismerte volna – a kifejezések értékelésének Putnam gondolatkísérletei által implikált lehetőségeit dolgozta ki és általánosította: értelmezésében Oszkár₁ álláspontja a kifejezések jelentésének másodlagos dimenziójával, Putnam javaslata pedig a jelentés elsődleges dimenziójával vált azonossá. Ha tehát Putnam Ikerföld-példáit Chalmers koncepciója felől olvassuk és az eredményeket a szövegvilágokra vonatkoztatjuk, akkor a következő kijelentéseket tehetjük. Jóllehet egy kifejezés jelentése egy irodalmi szövegvilág vonatkozásában elsődlegesen és másodlagosan – a szövegvilágot aktuálisnak és tényellentétesnek tekintve – is megadható, az értelmező akkor jár el helyesen, ha a narratív irodalmi szöveg kifejezéseit *elsődlegesen* értékeli. Az elsődleges értékelés során az értelmező azzal a feltételezéssel él, hogy a szövegvilág nem elágazások révén létrejövő tényellentétes világ, hanem egy D *kanonikus deskripció*nak – egy *történetnek* – megfelelően fennálló episztemikus lehetőség. Olyan v központosított világ, ahol a *központ* vagy egy *(el)beszélő személyes perspektívájának*, vagy pedig egy nyelvhasználó közösség kompetenciáját képviselő *fikatív perspektívának* felel meg, perspektíváknak tehát, amelyekhez az értelmezőnek a kifejezések értékelésekor

⁵⁴ Chalmers, 2002c.

igazodnia kell.⁵⁵ Mít jelent itt az "igazodás" kifejezés? Chalmers javaslata szerint azt, hogy az értelmezőnek egy "gondolatkísérlet során"⁵⁶ v centrumába kell képzelnie magát. Ez azonban, mint Stalnaker is megállapítja, meglehetősen bonyolult feladat, különösen akkor, ha nyilvánvaló, hogy a kérdéses világ nem egyezik az aktuálissal.⁵⁷ Ezért talán könnyebb, és Chalmers koncepciójával is összeegyeztethető, ha az értelmező Putnam Ikerföldjeit példaként véve azt képzei, hogy gondolatkísérlete során egy a saját világához több tekintetben is hasonló idegen világba érkezett, amely nem szerinte, hanem vagy az ottani nyelvhasználó közösség egy "hétköznapi" tagja, vagy pedig annak "szakértő" tagjai szerint áll fenn *D*-nek megfelelően. Ebben az esetben a narratív irodalmi szöveg elsődleges értékelése két részfeladatra bomlik. 1. *Az első feladat* maga is kettős: *a világ centrumának rekonstruálását követően az értelmezőnek meg kell alkotnia azt a v szövegvilágot, amely a centrumhoz köthető D leírásnak megfelelően fennáll.* 2. Csak ezek után, a rekonstruált szövegvilág – az eredeti referenciák és az eredeti környezeti minták – ismeretében kerülhet sor a szövegtérképezés *második lépésére, a jelentések meghatározására.* Érdemes két dologra felfigyelnünk. *Először is arra, hogy a kifejezések jelentését egy aktuálisnak tekintett episztemikusan lehetséges világ viszonylatában csak akkor határozhatjuk meg, ha az értelmezésbe Frege leíró elméletét is bevonjuk, és feltesszük, hogy az aktuális jelentések felfedezéséhez szükséges referencia, illetve mintareferencia leírások segítségével is azonosítható.*⁵⁸ Másodszor pedig arra, hogy e koncepció szerint a jelentések megadása egyben mindig egy a természetes nyelvhez nagyon hasonló, ám attól függetlenül létező *szövegnyelvnek a rekonstruált szövegvilág tényei alapján történő definiálását is jelenti.* A természetes nyelv ugyanis – s ez az episztemikus értelmezés ki nem mondott előfeltevése – nem csak a ráépülő másodlagos szemiotikai rendszerek metanyelveként szolgál, hanem *elsődleges referáló funkciója révén – azaz azáltal, hogy kijelentései azt is megmutatják,*

⁵⁵ Chalmers 2002c. Ha így nézzük, azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a jelentés Chalmers-féle koncepciója Putnam azon elképzelésének a továbbfejlesztéseként is felfogható, miszerint egy kifejezés jelentése a kifejezés fizikai és társas környezetétől függ, következésképpen a kifejezés szemantikai extenziójának, és beszélők szerinti (a közösség kompetenciáját tükröző) "extenziójának" a segítségével értelmezhető.

⁵⁶ Chalmers 2002c.

⁵⁷ Stalnaker 2001.

⁵⁸ Nincs ellentétben Kripke elképzelésével. Van értelme, amennyiben egy objektum azonosságáról alkotóelemeire, illetőleg eredetére feltett kérdések útján kérdezzünk (konstitúció-, illetve eredet-esszencializmus

*hogy milyennek kellene lennie az aktuális világnak ahhoz, hogy igazak legyenek*⁵⁹ – önmaga újradefiniálására, és így új elsődleges nyelvek létrehozására is képes.

Irodalom

Bernáth, Á. (1978): Narratív szövegek irodalmi magyarázata. *Literatura* 2. 205-210.

Braun, D. (2003): Names and Natural Kind Terms. In: E. Lepore & B. C. Smith (Szerk.): *Handbook of Philosophy of Language*. Oxford. (megjelenés alatt). Magyarul (2003): Nevek és természeti fajták nevei. Ford. Vincze Veronika. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 22-52. (= Studia Poetica. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Chalmers, D. J. (2002a): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. <http://www.u.arizona.edu/~chalmers/papers/foundations.html>. Magyarul: A kétdimenziós szemantika alapjai. Ford. Szabó Erzsébet. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 22-52. (= Studia Poetica. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Chalmers, D. J. (2002b): The Nature of Epistemic Space. <http://www.arizona.edu/~chalmers/papers/espace.html>

Chalmers, D. J. (2002c): *The Components of Content*. In: Uő. (Szerk.): *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford.

Chisholm, R. M. (1979): Identity through Possible Worlds: Some Questions. In: M. J. Loux (Szerk.): *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca and London. 80-87.

---

⁵⁹ Meglátásom szerint a kétdimenziós szemantika keretelméletének két alapvető értelmezése – az episztemikus és a metaszemantikai értelmezés – ennek az előfeltevésnek az elfogadásától, vagy elutasításától függ. A 2D-szemantika metaszemantikai értelmezése vonatkozásában vö. Jackson 1998, Yablo 2003.

Davis, M. K. & Humberstone, I. L. (1980): Two Notions of Necessity. *Philosophical Studies* 58, 1-30.

Devitt, M. (1981): *Designation*. New York.

Donnellan, K. S. (1966): Reference and Definite Descriptions. *The Philosophical Review* 75, 281-304.

Donnellan, K. S. (1974): Speaking of Nothing. *The Philosophical Review* 83, 3-31.

Evans, G. (1973): The causal theory of names. *Proceedings of the Aristotelian Society* 47, 187-208.

Evans, G. (1979): Reference and Contingency. *The Monist* 62, 161-189.

Farkas, K. & Kelemen, J. (2002): *Nyelvfilozófia*. Budapest.

Fehér, M. (2000): Jelentésváltozás és tudományos realizmus. In: Ruzsa I. (Szerk.): *Tertium non datur. Válogatott logikai-metodológiai tanulmányok 1984-1990*. Budapest. 85-122.

Huoranszki, F. (2001): *Modern metafizika*. Budapest.

Jackson, F. (1998): *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford.

Kaplan, D (1989a): Demonstratives. In: J. Almog & J. Perry & H. Wettstein (Szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford and New York. 481-563.

Kaplan, D. (1989b): Afterthoughts. In: J. Almog & J. Perry & H. Wettstein (Szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford and New York. 565-614.

Kripke, S. A (1972, 1981): *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts.
Magyarul: (1997) *Névadás és szükségszerűség*. Részlet az első előadásból. Ford.

Wappel Mónika. *HELIKON* 4, 410-425. A magyar fordítás alapja a mű 1980-ban Oxfordban megjelent átdolgozott kiadása.

Kripke, S. A (1976): A Puzzle about belief. In: A. Margalit (Szerk.) (1979): *Meaning and Use. Papers Presented at the Second Jerusalem Philosophical Encounter, April 1976*. Jerusalem. 239-283. (= Synthese Language Library 3)

Kripke, S. A. (1977): Speaker's Reference and Semantic Reference. *Midwest Studies in Philosophy* 2, 281-304.

Kripke, S. A. (1963): *Semantical Considerations on Modal Logic*. In: *Acta Philosophica Fennica* 16, 83-94. Újranyomva In: L. Linsky (Szerk.) (1971): *Reference and Modality*. London. 63-72. (= Oxford Readings in Philosophy)

Prince, G. (1973): *A Grammar of Stories*. The Hague.

Putnam, H. (1971): Is Semantics Possible? In: D. D. Steinberg, L. A. Jakobovits (Szerk.): *Semantics. An interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge. 102-118. Újranyomás: H.E. Kiefer, M.K. Munitz (Szerk.) (1970): *Language, Belief and Metaphysics*. New York. 50-63.

Putnam, H. (1973): Explanation and Reference. In: G. Pearce & P. Maynard (Szerk.): *Conceptual Change*. Dordrecht. 199-221.

Putnam, H. (1975): The meaning of 'meaning'. In: *Mind, Language and Reality*. Phil. Papers vol. 2, Cambridge. 215-271. Első megjelenés In: K. Gunderson (Szerk.) (1975): *Language, Mind and Knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophie of Science VII. Minneapolis. 131-193.

Putnam, H. (1981): *Reason, Truth and History*. Cambridge.

Putnam, H. (1988): *Representation and Reality*. Cambridge. Magyarul (2000): *Reprezentáció és valóság*. Ford. Imre Anna. Budapest.

Putnam, H. (1996): The meaning of 'meaning'. In: A. Pessin & S. Goldberg & H. Putnam (Szerk.): *The Twin Earth Chronicles. Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's The meaning of 'meaning'*. Armonk, New York.

Read, S. (2001): *Bevezetés a logika filozófiájába*. Ford. Bánki Dezső. Budapest.

Ronen, R. (1994): *Possible worlds in literary theory*. Cambridge. (=Literature, Culture, Theory 7)

Russel, B. (1956): On Denoting. In: R. C. Marsh (Szerk.): *Logic and Knowledge*. London. 41-56. Magyarul (1985): *A denotálásról*. In: I. M. Copi & J. A. Gould: *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Ford. Bánki Dezső és mások. Budapest 1985. 143-166.

Scheffel, M. (1997): *Formen selbstreflexiven Erzählens. Eine Typologie und sechs exemplarische Analysen*. Tübingen. (= Studien zur deutschen Literatur 145)

Schwartz, S. P. (Szerk.) (1977): *Naming, necessity and natural kinds*. Ithaca and London.

Searle, J. R. (1971): The problem of proper names. In: D. D. Steinberg, L. A. Jakobovits (Szerk.): *Semantics. An interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge. 134-141. Újranyomás (1969): Searle, John R.: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge. 162-174.

Soames, S. (2002): *Beyond Rigidity. The unfinished semantic agenda of "Naming and Necessity"*. Oxford, New York. Magyarul: *A Névadás és szükségszerűség befejezetlen szemantikai programja*. Ford. Vecsey Zoltán. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 53-69. (= Studia Poetica. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Stalnaker, R. (1976): Possible Worlds. *Nous* 10. 65-75.

Stalnaker, R. (1979): Assertion. *Syntax and Semantics* 9. 315-332.

Stalnaker, R. (1999): *Context and Content*. New York.

Stalnaker, R. (2001): On considering a possible world as actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Supplementary volume 65. 141-156. Magyarul (2003): A lehetséges világok mint aktuális világok. Ford. Vecsey Zoltán. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. (= *Studia Poetica*. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Strawson, P. F. (1959): *Individuals*. London.

Sterelny, K. (1983): Natural Kind Terms. *Pacific Philosophical Quarterly* 64. 110-125.

Todorov, Tz. (1966): Les catégories du récit littéraire. *Communications* 8. 125-151.

Tomasevszkij, B. V. (1925/1985): *Theorie der Literatur: Poetik*. Wiesbaden. Magyarul (2001): Irodalomelmélet. A szűzsé szerkezete. Ford. Szántó Gábor András. In: Bókay A. & Vilcsek B. (Szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest. 268-286.

Wilson, M. (1982): Predicate Meets Property. *Philosophical Review* 91, 549-589.

Wittgenstein, L. (1953/1992): *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Budapest.

Yablo, S. (2003): *Beyond Rigidification: The Importance of Being Really Actual*. Barcelona Conference on General Terms. <http://www.mit.edu/~yablo/beyondrig.pdf>